

UMBERTO

EDEBİYATA
DAİR

Çeviri: BETÜL PARLAK

2. BASKI
♥ can
deneme

UMBERTO ECO
EDEBİYATA
DAİR

Sulla letteratura, Umberto Eco

© 2002, RCS Libri S.p.A., Bompiani, Milano

© 2016, Can Sanat Yayınları A.Ş.

Bu eserin Türkçe yayın hakları Onk Ajans Ltd. Şti. aracılığıyla alınmıştır.

Tüm hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

1. basım: 2016

2. basım: Ekim 2017, İstanbul

Bu kitabın 2. baskısı 1 000 adet yapılmıştır.

Editör: Nükhet Polat

Düzeltili: Ebru Aydın, Burçak Başpınar

Mizanpaj: Atahan Sıralar

Kapak tasarımı: Utku Lomlu / Lom Creative (www.lom.com.tr)

Kapak baskı: Azra Matbaası

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi D Blok 3. Kat No: 3-2

Topkapı-Zeytinburnu, İstanbul

Sertifika No: 27857

İç baskı ve cilt: Yıldız Matbaa Mücellit

Maltepe Mah. Gümüşsuyu Cad. Dalgıç İş Merkezi No: 3 Kat: 2

Topkapı-Zeytinburnu

Sertifika No: 33837

ISBN 978-975-07-3341-3

CAN SANAT YAYINLARI

YAPIM VE DAĞITIM TİCARET VE SANAYİ A.Ş.

Hayriye Caddesi No: 2, 34430 Galatasaray, İstanbul

Telefon: (0212) 252 56 75 / 252 59 88 / 252 59 89 Faks: (0212) 252 72 33

canyayinlari.com/9789750733413

yayinevi@canyayinlari.com

Sertifika No: 31730

UMBERTO ECO EDEBİYATA DAİR

DENEME

İtalyanca aslından çeviren

Betül Parlak

♥can

Umberto Eco'nun Can Yayınları'ndaki diğer kitapları:

Gülün Adı, 1986

Foucault Sarkacı, 1992

Önceki Günün Adası, 1995

Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti, 1995

Ortaçağ'ı Düşlemek, 1996

Somonbalığıyla Yolculuk, 1997

Yanlış Okumalar, 1997

Beş Ahlak Yazısı, 1998

Ortaçağ Estetiğinde Sanat ve Güzellik, 1998

Açık Yapıt, 2000

Kitaplardan Kurtulabileceğinizi Sanmayın (J.C. Carrière ile birlikte), 2010

Günlük Yaşamdan Sanata, 2012

UMBERTO ECO, 1932'de Milano yakınlarındaki Alessandria kasabasında doğdu. 1950'lerde İtalyan Radyo-Televizyonu RAI'nin kültür programlarını yönetti, 1959-1975 arasında Bompiani Yayınevi'nin edebiyat-dışı yayınlar editörlüğünü üstlendi; *La Stampa*, *Corriere della Sera*, *La Repubblica*, *L'Espresso* gibi gazetelere makaleler yazdı. 1970'lerden bu yana Bologna Üniversitesi'nde göstergebilim dersleri veren Eco, *Gülün Adı*, *Önceki Günün Adası* ve *Baudolino* gibi romanlarıyla; *Açık Yapıt*, *Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti*, *Beş Ahlak Yazısı*, *Ortaçağ Estetiğinde Sanat ve Güzellik*, *Ortaçağ'ı Düşlemek*, *Somonbalığıyla Yolculuk*, *Yanlış Okumalar*, *Yorum ve Aşırı Yorum*, *Günlük Yaşamdan Sanata* gibi deneme kitaplarıyla günümüzün en saygın yazarları arasındadır. Yazar, 2016'da aramızdan ayrılmıştır.

BETÜL PARLAK, lisans ve lisansüstü eğitimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü'nde tamamladı, halen aynı üniversitede Çeviribilim Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışıyor. *Bir Çeviri Eserler Bibliyografyası Işığında Türkçede İtalyan Kültürü* (2011) adlı kitabının yanı sıra ulusal ve uluslararası platformda çok sayıda akademik yayını bulunuyor. Giorgio Agamben, Antonio Tabucchi, Salvatore Bono, Pierdomenico Baccalario gibi yazarların yapıtlarını dilimize kazandırdı.

İçindekiler

Giriş	11
Edebiyatın Bazı İşlevlerine Dair	13
<i>Cennet</i> Okuması	30
<i>Komünist Manifesto</i> 'nun Biçemine Dair	38
Valois'nın Yoğun Sisleri	43
Wilde. Paradoks ve Aforizma	82
Sanatçının Bir <i>Bachelor</i> Olarak Portresi	107
Mancha ve Babil Arasında	131
Borges ve Etkilenme Endişesi	146
Camporesi'ye Dair: Kan, Beden, Hayat	166
Sembole Dair	171
Stile Dair	194
<i>Les Sémaphores Sous La Pluie</i>	215
Biçimin Pislikleri	241
Metinlerarası İroni ve Okuma Düzeyleri	254
<i>Poetika</i> ve Biz	283
Amerika Karşısı Üç Neslin Amerika Miti	305
Yanlışın Gücü	326
Nasıl Yazıyorum	360

Giriş

Bu kitap çeşitli vesilelerle yazılmış bir grup yazıyı bir araya getiriyor; ortak yanları, hepsinin edebiyat sorununu merkeze almış olması. Vesilelere bağlı olarak ortaya çıkmalarının nedeni, davet edilmiş olduğum bir okur buluşmasının, sempozyumun veya kongrenin konusu ya da antolojik bir derlemenin başlığı teşvikiyle yazılmış olmalarıdır. Bazen konu sınırlamasının olması yeni düşünceler geliştirmeye ya da eskilerini daha da ısrarla yinelemeye yarıyor. Gerçi genelde konunun bir şekilde sizin ilgi alanlarınızdan biri olduğu toplantılara gidiyorsunuz.

Tüm yazılar bu kitaba uyarlandı, kimi kez kısaltıldılar kimi kez genişletildiler, bazen de ele alındıklarına duruma yakından bağlı göndermelerden arındırıldılar. Ancak, bu yazılara özgü yanı, yani bir vesileyle ortaya çıkmış olduklarını gözler önüne sermeye çalıştık.

Okur, aralarında yıllara yayılan bir zaman aralığı olan çeşitli yazılarda aynı örneğe ya da aynı temaya dönüldüğünü fark edecektir. Doğrusu bu bana doğal geliyor; her biri, örnek teşkil eden “durumlardan” oluşan kendi kültürel bagajını beraberinde da getiriyor. Ve tekrarlanmaları (okurları rahatsız etmediği sürece) onları gözler önüne sermeye yarıyor.

Bu yazılardan bazılarında teorisyen olarak değil de yazar olarak etkinliğimden de söz ettiğimden yazılar aynı zamanda –ve öncelikle– özyaşamöyküsel ya da özeleştirel nitelik taşıyorlar. Genelde iki rolü birbirine karıştırmaktan hoşlanmam ama bazen edebiyatla ne kastedildiğini açıklamak için kendi dene-

yimlerime başvurmam da gerekli oluyor. En azından buradakilere büyük bir bölümündeki gibi gayriresmi buluşmalarda. Başka bir açıdan bakarsak, “poetika beyanları” tür olarak geniş ölçüde onaylanıp kabul görüyor.

EDEBİYATIN BAZI İŞLEVLERİNE DAİR¹

Doğru olmasa da çok sevilmiş bir söylentiye göre bir keresinde Stalin, papanın kaç tane bölümü olduğunu sormuş. Sonraki yıllarda olup bitenler bölüklerin kuşkusuz belli koşullarda önemli olduğunu gösterdi; ama her şey onlardan ibaret değil. Maddi olmayan güçler de var, ağırlıklarıyla ölçülememelerine rağmen bir şekilde *ağırlık taşıyan* şeyler.

Maddi olmayan güçlerle çevriliyiz, bunlar dinsel bir doktrin gibi manevi değer olarak adlandırdıklarımızla sınırlı değil. Kareköklerin gücü de maddi olmayan bir güçtür, kareköklerin yaptırımı güçlü yasası yaşamını yüzyıllarca sürdürür; hem de sadece Stalin'in kararnamelerinde değil, papanın fermanlarında bile. Bu güçler arasında edebiyat geleneğini de saymak isterim; daha açık söylemek gerekirse insanlığın ürettiği ve üretmeyi sürdürdüğü (kayıt tutmak, yasaları ve bilimsel formülleri not etmek, toplantı tutanaklarını tutmak ya da tren tarifeleri oluşturmak gibi), pratik amaçlı olmayıp sadece *gratia sui*, yani sevildikleri için okunan metinlerin tamamından söz ediyorum. Bu metinler zevk için, ruhumuzu yüceltmek,

1. Yazarlar festivalindeki konuşma, Mantova, Eylül 2000. Daha sonra *Studi di Estetica* dergisinde (Sayı 23, 2001) "Il perché della letteratura" başlığıyla yayımlanmıştır.

bilgileri genişletmek ya da sadece zaman geçirmek için, (okulda okumak zorunda olduklarımızı bir kenara bırakırsak) kimse bizi okumaya mecbur etmese de okuduğumuz metinlerdir.

Yazınsal nesnelere aslında yarı yarıya maddi olmayan metinlerdir çünkü genelde kâğıtlardan oluşan araçlarla maddi gerçeklik kazanırlar. Ama bir zamanlar, sözlü bir geleneği hatırlayan birinin sesinde ya da bir taşın üstünde hayat bulurlarken şimdi de e-kitapların, bizlere hem bir fıkra derlemesini hem de *İlahi Komedyası*'yı sıvı kristal bir ekran üzerinden okuma olanağı sağlamasını beklediğimizi elektronik kitapların geleceğinden söz ediyoruz. Hemen söyleyeyim, bu akşam elektronik kitapla ilgili *vexata quaestio* [çetin mevzu] üzerinde durmaya niyetim yok. Doğal olarak ben bir romanı ya da şiiri köşeleri kıvrılmış, buruşmuş ve ufalanmış sayfalarını bile hatırlayacağım ciltli bir kitaptan okumayı yeğleyenler grubunda yer alıyorum. Ama şimdi bana, hayatlarında bir tek kitap bile okumadıklarından e-kitap aracılığıyla ilk kez *Don Kişot*'a yaklaşmış ve ondan keyif almış bir dijital *hacker* nesli bulunduğunu söylüyorlar. Zihinleri için büyük kazanım, gözleri için büyük kayıp. Gelecek nesillerin e-kitapla (psikolojik ve fiziksel) iyi bir ilişkileri olsa da *Don Kişot*'un gücü hep aynı kalacak.

Edebiyat denen bu maddi olmayan varlık ne işe yarar? Tıpkı benim yaptığım gibi, *gratia sui* tüketilen bir şey olduğu ve bu nedenle bir işe yaraması gerekmediği yanıtını vermek yeterli olabilir. Ama edebî zevkle ilgili böylesine bedensiz bir tasavvur, edebiyatı *jogging* ya da bulmaca çözme gibi bir faaliyete indirgeme tehlikesi taşıyor – söz konusu faaliyetlerin her ikisi de bir işe yarar kuşkusuz, ilki beden sağlığınıza, ikincisi de sözcük dağarcığınızın genişlemesine hizmet eder. Bu nedenle burada edebiyatın hem bireysel hem de toplumsal hayatımızda üstlendiği bir dizi işlevden söz etmek niyetindeyim.

Her şeyden önce edebiyat, kolektif miras olarak dile hep antrenman yaptırır. Dil, tanımı gereği, nereye isterse gider, yukarıdan emir ve ferman almaz, ne politika ne de akademi onun yolunu kesebilir, bu kurumların ideal olduğunu iddia ettikleri yöne doğru yolunu değiştirmez. Faşizm biz İtalyanları *bar* yerine *mescita* [meyhane], *cocktail* [kokteyl] yerine *coda di gallo* [horoz kuyruğu], *goal* [gol] yerine *rete* [ağ, gol], *taxi* yerine *auto pubblico* [kamu otomobili] demeye zorladı ama dil ona kulak asmadı. Sonra da, *chauffer* [şoför] yerine *autista* [sürücü] gibi kabul edilemez bir arkaizm, bir sözcük ucubeliği önerdi ve dil bunu kabul etti. Bunun nedeni belki de İtalyancanın bilmediği bir sestən kaçınıyor olmasıydı. *Taxi*'yi korudu ama zamanla, en azından konuşma dilinde onu *tassi* haline getirdi.

Dil nereye isterse oraya gider ama edebiyatın önerilerine duyarlıdır. Dante olmasaydı dil birliğine sahip bir İtalyanca olmayacaktı. *De Vulgari eloquantia*'da [Halk Ağzı Üzerine] çeşitli İtalyanca lehçelerini inceleyen Dante, onların artık iyileştirilemez olduğunu bildirir ve yeni şanlı bir halk dilini model olarak oluşturmayı önerir; hiç kimse böylesi küstahça bir işin başarısı üzerine bahse girmeyecektir ama öyle de olsa o, *İlahi Komedya*'yla bahsi kazanır. Dante'nin halk dili herkesçe konuşulan bir dil haline gelmek için birkaç yüzyıl uğraştı, bu doğru, ama bunu başardıysa eğer, bunun nedeni edebiyata inananlar topluluğunun o modelden ilham almayı sürdürmüş olmasıdır. Üstelik o model olmasaydı belki de bir siyasi birlik fikri bile gelişemeyecekti. Kim bilir belki bu yüzden Bossi şanlı bir halk dili konuşmuyordur.

Yirmi yıllık faşist söylemin “tarihsel tepeleri”¹, “kaçınılmaz kaderler”, “önlenemez olaylar” ve “tarlada derin

1. Mussolini'nin, “Roma'nın tarihsel tepeleri üzerinden yeniden yükselen imparatorluğu selamlayalım,” sözleriyle İtalyan faşizminin sloganlarından birine dönüşen ifade kastediliyor. (Y.N.)

izler bırakan pulluklar” gibi lafları günümüz İtalyanca-sında hiçbir iz bırakmadı, o dönemde kabul edilemez olan fütürist düzyazının bazı cesur örneklerinde bıraktıkları iz çok daha fazladır. Eğer bugün bazıları televizyon aracılığıyla halk arasında konuşulan vasat bir İtalyancanın zaferinden şikâyet ediyorsa, halka özgü bu vasat İtalyanca çağrısının önce Manzoni'nin ve sonra da Svevo ve Moravia'nın kabul edilebilir ve yalın düzyazısından geldiğini unutmamalıdır.

Edebiyat, dili biçimlendirmeye katkıda bulunurken kimlik ve topluluk yaratır. Önce Dante'den söz ettim ama Homeros olmadan Yunan uygarlığının, Luther'in İncil çevirisi olmadan Alman kimliğinin, Puşkinsiz Rus dilinin, kuruluş şiirleri olmadan Hint uygarlığının halinin ne olacağını düşünelim.

Ancak yazınsal pratik, bizim bireysel dilimize de antrenman yaptırır. Bugün pek çok kişi telgrafa özgü yeni bir dilin doğuşuna ve bu dilin cep telefonu mesajları ve elektronik postalar aracılığıyla kendini dayattığını yana yakıla söylüyor; bu mesajlarda bir ikonla seni seviyorum denebiliyor. Ama bu yeni stenografiyle mesajlar gönderen gençlerin en azından bir kısmının, sayıları katlanarak artan büyük kitapçılardan oluşan yeni kitap katedrallerinin dolup taşmasını sağladıklarını unutmamalıdır. Gerçi her ne kadar satın almadan sayfaları karıştırıp göz atıyor olsalar da, saygın ve seçkin yazınsal biçemlerle bu biçimde temas ediyorlar; bütün bunlar onların ebeveynlerine ve hiç kuşku yok ki büyükanne ve büyükbabalarına sunulan şeyler değildi.

Bu gençlerin önceki nesillerden okurlara oranla bir çoğunluk, gezegende yaşayan altı milyar insana oranla bir azınlık olduklarını söyleyebiliriz. Ekmek ve ilaç bile bulamayan muazzam kalabalıkları düşününce edebiyatın rahatlatma ve teselli sağlayabileceğini düşünecek ka-

dar idealist değilim. Ama bir gözlem yapmak istiyorum: Amaçsızca çetelerde bir araya gelip, üstgeçitlerden taş atarak cinayet işleyen ya da bir kız çocuğunu ateşe veren alçaklar, kim olurlara olsunlar, bilgisayarın Newspeak dili ahlaklarını bozduğu için bu hale gelmediler (belki de bilgisayarı açmadılar bile). Bu hale gelmelerinin nedeni kitap evreninin, eğitim ve tartışma aracılığıyla kitaplardan gelen ve kitaplara yeniden yönlendiren değerler dünyasının saçtığı ışıkların varacakları yerlerin dışında kalmalarıdır.

Yazınsal eserlerin okunması bizi, yorum özgürlüğünde saygı ve sadakat egzersizine mecbur kılar. Bugünlere özgü, tehlikeli bir sapkın eleştirel tutuma göre okuduğunuz bir yazınsal eserle, en denetlenemez itkilerimizin bize fısıldadığı ne kadar şey varsa, canınız ne isterse yapabilirsiniz. Bu doğru değil. Yazınsal eserler bizi yorum özgürlüğüne davet eder, çünkü bize pek çok okuma düzleminde bir söylem önerir ve bizi hem dilin hem de hayatın çift anlamlılığıyla karşı karşıya getirirler. Ama bu oyunda yol alabilmek için, her nesil yazınsal eserleri farklı biçimde okuduğundan başka yerlerde metnin niyeti diye adlandırdığım şeye derin bir saygıyla hareket etmek gerekir.

Bir taraftan dünya bize, ister doğru olsun ister yanlış, belli yasalar nedeniyle, örneğin yeryüzünde yerçekimiyle ilgili bir yasa varsa, bu yasa nedeniyle tek bir okuma sunan “kapalı” bir kitap gibi görünür, buna kıyasla bir kitabın evreni bize açık bir dünya gibi görünür. Ama bir anlatı eserine sağduyuyla yaklaşmaya çalışalım ve bu eserle ilgili ifade edebileceğimiz önermeleri, dünyayla ilgili dile getirdiğimiz önermelerle karşılaştıralım. Dünya söz konusu olduğunda, evrensel yerçekimi yasaları Newton tarafından dile getirilmiş olanlardır, deriz ya da,

Kendime sıkça sorduğum bir soru var: Bugün bana birileri yarın kozmik bir felaketin evreni yok edeceğini söylese, yani bugün yazdığımı yarın okuyacak hiç kimse kalmazsa, yine de yazar mıyım?

İlk anda buna hayır yanıtı veriyorum. Kimse beni okuyamayacaksa neden yazayım ki? İkinci anda yanıtlım evet oluyor ama sadece galaksilerin yaşadığı felakette birkaç yıldızın hayatta kalabileceğine ve yarın bir gün birilerinin benim göstergelerimin sırrını çözebileceğine yönelik umutsuz inancım yüzünden. O halde, Kıyamet'in eşliğindeyken bile yazmanın hâlâ bir anlamı var.

Umberto Eco'nun 1980'lerden başlayarak 2000'lerin başına kadar kaleme aldığı denemelerinin yer aldığı *Edebiyata Dair*, Dante, Nerval, Cervantes, Borges, Shakespeare, Joyce, Wilde gibi Batı edebiyatına yön vermiş pek çok yazarın metinleri üzerinden edebiyat sorunsalını irdeler: Neden yazarız? Edebiyatın toplumsal ve bireysel yaşamlarımızda üstlendiği işlevler nelerdir? Edebiyat ile tarihsel olayların gelişim süreçleri arasında ne tür etkileşimler bulunur? Kurmaca dünyaların doğası nedir? Uzam, sözcüklerle nasıl temsil edilir? Metinler kendi aralarında nasıl söyleşir...

Edebiyata Dair, Eco'nun salt kuramcı kimliğiyle değil, aynı zamanda kendi deneyimlerini "samimiyetle" paylaşan bir romancı olarak da rehberlik ettiği, edebiyat evreninde bir keşif yolculuğu...

